

RASM ASOSIDA OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Boymurodova Sarvinoz Saparali qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Og‘zaki va yozma nutq inson tafakkurining asosiy ko‘rinishlaridan bo‘lib, uning har tomonlama rivojlanishi ta‘lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq madaniyatini shakllantirish, o‘z fikrini erkin ifoda etish, atrofdagilar bilan aniq va aniqlik kiritilgan muloqotda bo‘lish, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarga kirish uchun ongli ravishda so‘zlash va yozish ko‘nikmalari uzluksiz rivojlantirib borilishi kerak. Ta‘lim muassasalari faoliyatida og‘zaki va yozma nutqni taraqqiy ettirish, ayniqsa, rasm asosida mashg‘ulotlar tashkil qilish orqali yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin. Rasmdan foydalanish asosida nutq rivojlantirish usullari, ularning tarkibi, bosqichlari, samaradorligi va metodik asoslari ta‘lim tizimida keng o‘rganilgan va o‘zini oqlagan sohalaridan biridir. Nutq malakasini chuqurlashtirish, bolalarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun ham rasm asosidagi metodlar alohida o‘rin egallaydi.

Kalit so‘zlar: rasm asosida nutq, og‘zaki nutq rivojlantirish, yozma nutq rivojlantirish, tafakkur, til boyligi, ta‘lim, metodika, muloqot, ijodiy fikrlash, so‘zlashuv.

Rasm asosida og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Avvalo, rasm o‘zining estetik didi va axborot berish salohiyati bilan o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi. Rasmsga qarab fikrlash, tafakkurni harakatga keltirish jarayoni boshlanadi. Rasmda tasvirlangan holatlar, obyektlar, voqealar va ularning o‘zaro aloqadorligi o‘quvchida ko‘plab savollar uyg‘otadi. Bu savollar bolada fikrlash, mantiqli bog‘lanishlar qurish, asosli mulohaza yuritish, atrofga e‘tiborli bo‘lish ko‘nikmasini mustahkamlaydi. O‘qituvchi rasm asosidagi mashg‘ulotni tashkil etishda o‘quvchiga rasmdagi holatlarni diqqat bilan kuzatish, har bir detali, voqea ishtirokchilari, atmosfera va muhitni to‘g‘ri idrok etish, so‘z boyligini ishga solib, tasvirga aloqador fikrlarni nutqiy ifodalashga undaydi. Rasmdan foydalanishda og‘zaki va yozma nutq faoliyati uchun turli usullar qo‘llaniladi. Eng avvalo, rasm asosida o‘quvchilar mavhum va konkret obyektlarni aniqlash, rasmda nima tasvirlanganini qisqa gaplar yordamida bayon etish, voqea vaqti, joyi va ishtirokchilarning harakatini ifodalash, yuzaga kelgan holatlar hamda ularning mantiqiy bog‘liqligini tushuntirishga yondashiladi. Og‘zaki nutqda o‘qituvchi va o‘quvchilarni guruh, juftlik va individual tarzda faol suhbatga jalb qilish, o‘zaro savol-javob o‘tkazish, rasm asosida mustaqil hikoya tuzish, harakatlarni qayta so‘zlash, voqealar ketma-ketligini aniq ifodalash ishlari olib boriladi. Yozma nutqda esa, rasm asosida matn

tuzish, qisqa va lo'nda gaplar bilan hikoya yozish, voqealar rivojini mantig'iy izchil bayon etish, tasvir va so'z uyg'unligiga asoslangan tavsifli paragraflar tuzish kabilar asos bo'lib xizmat qiladi [1].

Nutqni rivojlantirishning asosiy mezonlaridan yana biri — bolalarning mustaqil fikrlash va nutq qurish malakasini oshirishdir. Rasm asosida dars tashkil etilganda, biz avval bolalarning tasviriy tafakkuri ishga tushayotganini sezamiz. Ular rasmga qarab savollar tuzadilar, ularga javoblarni axtaradilar, hikoya va mulohaza quradilar, yangi voqea yarata oladilar. Og'zaki nutqda bu ishlar dialog, suhbat, og'zaki bayon, savol-javob, qisqa hikoya aytish vositasida qilinadi. Yozma nutqda esa o'quvchilar mustaqil og'zaki faolligini ko'rsata oladi, rasm asosida qisqa hamda kengaytirilgan matnlar, tavsifli, bayonli va ta'rifli paragraflar tuzadi. Yozma matnda nutqning grammatik, uslubiy va leksik to'g'riligi, mantiqiy izchilligi, obrazli ifoda va boy so'z tanlovi o'rganiladi. Rasm asosida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishda aniqlik, izchillik, mazmunlilik, emotsional yondashuv, kompozitsiya va nutq usullarining o'zaro uyg'unligi asosiya xisoblanadi. O'qituvchi rasm bilan ishlashni boshlashdan avval har bir o'quvchining individualligiga e'tibor qarata oladi, har bir sinf ishtirokchisini og'zaki va yozma mashg'ulotlarga jalb etadi. O'quvchilar rasm asosida birinchi bosqichda ayrim gaplar, qisqa fikrlar, savollar, mulohazalar bildiradilar. Navbatdagi bosqichda tafakkur jarayoni faollashadi: voqealar rivoji, sabab-oqibatlarini, ishtirokchilarning ruhiy holati va muloqot jarayonini so'z bilan bayon eta boshlaydilar. Og'zaki nutqda bu jarayon spontan, to'g'ridan-to'g'ri va erkin kechadi. O'quvchi rasmga qarab o'z taassurotini, so'z boyligini, grammatik bilim va malakasini amaliy nutqga safarbar etadi [2].

Yozma nutqda rasm asosida ishlash odatda bir necha bosqichdan iborat. Dastlab, o'quvchi rasmdagi syujet va tafsilotni diqqat bilan kuzatadi. Ikkinchi bosqichda — aniqlangan tasvir asosida qisqa gaplar yozib chiqadi, uchinchi bosqichda esa ushbu qisqa gaplarni mantig'iy izchillikda, grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunan boy matnga aylantiradi. Bu usulda bolalar nafaqat matn yozadilar, balki tahrir, tuzatish, o'zgartirish, nutqning to'g'riligiga e'tibor qaratadilar. Keyingi bosqichlarda o'quvchi rasm asosida mavzuni ochib beradi, voqea tafsilotlarini betakror yondashuv bilan ta'riflaydi va o'ziga xos yakun kiritadi. Rasm orqali bolalarni nutqiy faoliyatga rag'batlantirish — og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishning samarali yo'ldir. Ta'limda ushbu usulning o'ziga xos afzalliklari mavjud. Birinchidan, rasm e'tiborni jalb qiladi; ikkinchidan, rasm tafakkur va tasavvur quvvatini oshiradi; uchinchidan, bolani voqealarga mustaqil yondashish, ishonch bilan qaysidir nuqtayi nazarga ega bo'lish, o'z mulohaza va his-tuyg'ularini ifodalashga undaydi. O'quvchi rasm orqali nafaqat til me'yorlari va grammatika uslublarini ishga soladi, balki interfaollik, savol-javob va og'zaki ifoda aniqligini shakllantiradi. Bir qator ilmiy pedagogik adabiyotlarda rasm asosida mashg'ulot tashkil etish o'quvchining so'z boyligini, tushuncha va tahlil malakasini, mustaqil fikrlash va tahlil qilish imkoniyatini

oshirishi ilmiy asoslangan. Rasm asosida ishlash natijasida bolalarda kuzatuvchanlik, tafsilotlarni hamda asosiy jihatlarni ajrata bilish, ishonch bilan soʻzlash yoki yozish, obrazli fikrlash hamda nutqini oʻz holicha, erkin shakllantirish koʻnikmalari rivojlanadi [3].

Ushbu usulni tashkil etishda ogʻzaki nutq ham, yozma nutq ham oʻziga xos ketma-ketlikda rivojlanadi. Ogʻzaki nutqda oʻqituvchi rasmni namoyish qilib, har bir oʻquvchidan tasvirga oid tasavvur, mulohaza va savollarini soʻraydi. Sinfda guruhli va juftliklar shaklida fikr almashiladi, oʻquvchilar oʻz soʻz boyligini ochishga intiladilar. Yozma nutq bosqichida esa rasm asosida kichik hikoya, tavsif, bayon, eslatma va boshqa janrlarda matn yozish mashq qilinadi. Oʻquvchining mustaqil grammatik va uslubiy izlanishi, rasm asosida matn tuza olish malakasi yuqori baholanadi. Yana bir muhim jihati — rasm asosida nutqni rivojlantirishda individual, guruhli va jamoaviy ish shakllari birgalikda amalga oshirilishi. Har bir oʻquvchi mustaqil ravishda rasmga oid soʻz, gap, ibora, kichik hikoya tuza oladi. Guruhlar oʻzaro tafakkur va mulohazalarini moslashtiradi, umumiy matn yaratadi va tahlil qiladi. Jamoaviy ishlash esa, butun sinf uchun yangi, original matn va tafakkur namunalarini yuzaga keltiradi. Bu jarayonda bolalarda jamoadoshlik, hamkorlik va muloqot madaniyati shakllanadi. Yozma va ogʻzaki nutqni rivojlantirishda rasm jarayonini darsning boshlanishida yoki yakunida, shuningdek, mavzuning muhim jihatlarni takrorlash hamda mustahkamlash sifatida qoʻllash ham mumkin. Rasm asosida nutqni rivojlantirish doirasida bogʻlovchi soʻzlar, nutqning mazmunli va boyiligi, mantiqiy tartib va kompozitsiya, gaplarning bir-biri bilan uzviy bogʻlanishini taʼminlovchi usullar puxta egallanadi. Oʻqituvchi bolalarni toʻgʻri soʻz tanlash, ifoda erkinligi, nazoratli va mustaqil fikrlash, tahlil va baholashga yoʻnaltiradi. Bu metodika, ayniqsa, yorqin va mazmunli rasm, surat, komiks va boshqa tasviriy manbalardan foydalanilgan holda samarali natija beradi. Dialektika, analogiya, mantiqiy fikrlash, jonli obraz va haddan tashqari izchillik nutq faolligining yuqorilashiga olib keladi [4].

Rasm asosida ogʻzaki va yozma nutqni rivojlantirishda har bir oʻquvchining yosh, psixologik xususiyati, til va tafakkur darajasi, nutq salohiyati inobatga olinadi. Oʻqituvchi har bir bolaga individual yondashadi, uning oʻzini erkin his qilishini, oʻz fikrini bexavotir ayta olishini, erkin va mustaqil soʻzlash yoki yozishni taʼminlaydi. Bolani portret, landshaft, voqelik yoki syujetli rasm asosida erkin fikrlashga, voqea tuzishga, yoki matn ssenariysi yozishga yoʻnaltirish dars sifatini oshiradi, bolalarda ijodkorlik, soʻz boyligi, bevosita va bevosita boʻlmagan vositalar yordamida tasvir va nutq birligini yarata olish qobiliyatini kuchaytiradi. Metodik adabiyotlarda rasm asosida nutqni rivojlantirish boʻyicha aniq tavsiyalar va bosqichlarni ajratib koʻradi. Dastlabki bosqichda oʻquvchilar rasmni kuzatadilar, asosiy tafsilotni ajratadilar, gaplar tuzadilar. Keyingi bosqichda shakllangan gapdan kichik matnga oʻtiladi, detallar boyitiladi, voqea rivoji, sabab-oqibat bogʻlanishi aniqlanadi. Soʻnggi bosqichda oʻquvchi rasm asosida mustaqil matn yarata oladi, oʻz uslubi va ifoda vositalarini tanlay boshlaydi. Bunda grammatik, sintaktik, leksik

va kompozitsion malakalar rivojlanadi. Nutq madaniyatining yuksalishi, til boyligi, tafakkur hamda ijodiy ifoda saqlanishi uchun rasm asosida ishlash eng samarali metodlardan hisoblanadi. Dars jarayonida rasm asosida nutq rivojlantirish mashg'ulotlari yordamida o'quvchilar so'z, gap, ibora, kichik matnlar tuzadi, o'z fikrini yakka, juftlikda va guruhda aniq hamda mantiqiy ifodalaydi. O'qituvchi har bir bola fikri va matniga individual yondashadi. Tahliliy eslatma, qisqacha bayon, so'z boyligi, grammatik to'g'rilik, mantiqiylik doimiy nazorat qilinadi. Dars yakunida o'quvchilar mustaqil, erkin, aniq va obrazli so'zlash, yozish, muloqotda bo'lish ko'nikmalariga ega bo'ladilar [5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, rasm asosida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish usullari bugungi ta'lim tizimi uchun nihoyatda muhim va ahamiyatli yo'nalish hisoblanadi. U bolalarda ijodiy fikrlash, so'z boyligini oshirish, mustaqil mulohaza yuritish hamda muloqotga erkin kirisha olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rasm asosida ishlash orqali og'zaki va yozma nutq imkoniyatlari kengayadi, o'quvchilar tahlil, tasvir, voqea yaratish, matn tuzishda yuqori salohiyat sohibiga aylanishadi. Bu metod o'quvchilarning eng yorqin jihatlari – kuzatuvchanlik, tafsilotlarni farqlay olish, individual va guruhiy muloqotda o'z so'zini topish, nutqni axborot va emotsiyaga boy qilib ifodalash, matnni mustaqil tuzish mahoratini shakllantiradi. O'qituvchi uchun esa bu usul bolalarning nutq salohiyatini, tafakkurini, mustaqil fikrlashini eng yuksak darajada rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shu sababli rasm asosida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish usullari zamonaviy didaktikaning ajralmas qismlaridan biri sifatida har bir ta'lim muassasasi faoliyatida keng joriy etilishi lozim. Bu orqali o'quvchilarda nutq va tafakkur madaniyati, ijodiy yondashuv, o'z fikrini mustaqil va erkin ifoda etish qobiliyatlari yetarli darajada rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova D. O'zbek tilida muloqot va nutq madaniyati. – Samarqand, 2021.
2. Normurodov A. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent: Muharrir, 2022.
3. Jo'raev S. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Kattabekova Z. O'zbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Tojiev O. O'zbek tili va nutq madaniyati. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
6. Xushvaqtova N. Nutq o'stirishning samarali metodlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
7. Tavakkalova S. Nutq madaniyati va uning zamonaviy yo'nalishlari. – Toshkent: TDIU, 2012.